

POTENCJAŁ MILITARNY DALMATYŃSKICH MORLAKÓW W ŹRÓDŁACH FRANCUSKICH Z POCZĄTKU XIX WIEKU*

WOJCIECH SAJKOWSKI

ABSTRACT. *The military potential of the Morlachs of Dalmatia in the French sources from the beginning of the 19th century.* Between 1806 and 1813 Dalmatia became part of the French Empire. The province, whose continental part was inhabited by Vlach shepherds called Morlachs, was economically inefficient, which was a huge problem to the new administration. Various projects of the economic development of Dalmatia had already been drawn up under Venetian rule, but their implementation took time and the collection of taxes had to be regular in the face of the constant wars waged by the French Empire. Hence, the French authorities were convinced that the only form of any kind of financial compensation for their dominion over Dalmatia would be military conscription. The short period of French rule in Dalmatia resulted in analyses concerning the possibility of exploiting the military potential of the Vlach shepherds, which became a kind of summary of all previous considerations concerning this problem. Indeed, the French administrators ruled over areas where the traditional military duties of the Vlach settlers were used in very different ways. Hence, many of those analysis made by the French include a broader historical account of the evolution of Vlach communities in the borderlands of Dalmatia, Bosnia, and Croatia.

STRESZCZENIE. W latach 1806–1813 Dalmacja stała się częścią Cesarstwa Francuskiego. Prowincja, której interior zamieszkały był przez pasterzy wołoskich zwanych Morlakami była jednak niewydolna gospodarczo, co stanowiło duże wyzwanie dla nowej administracji. Już wcześniej, w czasach panowania weneckiego powstały różnorakie projekty rozwoju gospodarczego Dalmacji, jednakże ich implementacja wymagała czasu, a ściąganie podatków musiało się w warunkach ustawicznie prowadzonych przez Cesarstwo Francuskie wojen odbywać regularnie. Stąd wśród władz francuskich pojawiło się przekonanie, że jedyną formą jakiegokolwiek zdyskontowania finansowego panowania nad Dalmacją będzie konskrypcja wojskowa. Krótki okres francuskich rządów w Dalmacji zaowocował analizami dotyczącymi możliwości wykorzystania potencjału militarnego pasterzy wołoskich, które stanowią swego rodzaju podsumowanie wszystkich wcześniejszych rozważań dotyczących tego problemu. Francuscy zarządcy zapanowali bowiem nad terenami, na których tradycyjne powinności wojskowe osadników wołoskich były wykorzystywane w bardzo różny sposób. W istocie wiele przywołanych uwag zawiera w sobie szerszy rys historyczny dotyczący ewolucji społeczności wołoskich na pograniczu Dalmacji, Bośni i Chorwacji.

Autor: Wojciech Sajkowski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historii, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań, Polska, wojciech.sajkowski@amu.edu.pl,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-4149>

Słowa kluczowe: Wołosi, Dalmacja, osadnictwo wojskowe, wojny napoleońskie, Prowincje Iliryskie

Keywords: Vlachs, Dalmatia, Military Croatia, military settlement, Napoleonic wars, Illyrian Provinces

* Artykuł powstał w ramach projektu NPRH *Wołosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje – osadnictwo – dziedzictwo kulturowe* (Projekt nr 0604/NPRH3/H12/82/2014).

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.23>

Wśród społeczności wołoskich żyjących na Bałkanach w dobie nowożytnej jedną z najbardziej znanych stali się Morlaczy. Termin ten oznaczał w istocie wszystkie pasterskie społeczności żyjące na pograniczu austriackiej Chorwacji, weneckiej Dalmacji i osmańskiej Bośni, chociaż źródła weneckie określają tym terminem całą ludność prowincji Dalmacji i Istrii, wliczając w to mieszkańców wysp. Określenie to, oznaczające dosłownie „czarnych Wołochów”¹ odnosiło się paradoksalnie przede wszystkim do populacji słowiańskiej i chociaż np. na terenie Istrii znajdowały się również grupy romańskojęzyczne, to opinie obserwatorów weneckich były jednoznaczne: Morlaczy byli Słowianami². Termin funkcjonował w źródłach dotyczących miast dalmatyńskich będących w posiadaniu Wenecji już w późnym średniowieczu, natomiast kiedy w latach 1699 i 1718 dalmatyński interior również stał się posiadłością wenecką (wcześniej stanowił część Turcji), kwestia wykorzystania potencjału gospodarczego tego obszaru stała niezwykle istotna, tym bardziej, że w XVIII wieku Wenecja była już cieniem dawnej morskiej potęgi. Jednakże liczne projekty reform rolniczych przeprowadzanych w duchu fizjokratyzmu, czy próby stworzenia w Dalmacji pogranicza wojskowego na wzór stworzonego przez Habsburgów systemu pogranicznego Chorwacji się nie powiodły³.

W 1805 r. na mocy pokoju w Preszburgu (Bratysławie) Austria zrzekła się na rzecz Francji Istrii i Dalmacji (nad którą panowała od roku 1797), które zostały przyłączone do kontrolowanego przez Napoleona Królestwa Włoch. Wojska francuskie walczyły w Dalmacji z siłami rosyjskimi i pod pretekstem obrony Republiki Raguzy przed nimi zajęły ją w maju 1806 r., a w 1808 r. formalnie przypieczętowały jej upadek. W roku 1809, w następstwie traktatu z Schönbrun Austria scedowała na rzecz Francji tereny Karyntii, Karnioli, Goricji oraz zachodniej części Chorwacji (do linii Sawy). Tereny te, wraz z Dalmacją i Istrią, weszły w skład Prowincji Iliryskich, nowej części Cesarstwa Francuskiego. Decyzja o jej utworzeniu wpisywała się bez wątplenia w bardziej ogólny kontekst strategiczny (szachowanie Austrii od południa,

¹ Z. Mirdita, *Vlasi u historiografii*, Zagreb 2004, s. 343.

² L. Wolff, *Venice and the Slavs: the discovery of Dalmatia in the age of Enlightenment*, Stanford 2001, s. 173–181.

³ M. Šarić, *Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt*, „Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša” 2010, t. 6, nr 1, s. 80; E. Novello, *Crime on the border: Venice and the Morlacchi in the eighteenth century* [w:] *Constructing border societies on the Triplex Confinium: International Project conference papers 2 “Plan and practice: how to construct a border society? The Triplex Confinium c. 1700–1750”* (Graz, december 9–12, 1998), red. D. Roksandić, N. Štefanec, Budapest 2000, s. 64–66, 70.

blokada kontynentalna Wielkiej Brytanii, plany rozbioru europejskiej części Turcji⁴). Panowanie nad tak rozległym, niejednorodnym gospodarczo i etnicznie obszarem stało się jednak sporym wyzwaniem dla francuskich administratorów, co istotne wszystkie wspomniane problemy jak w soczewce ogniskowały się w samej Dalmacji.

Francuscy oficerowie i urzędnicy, którzy przybyli do Dalmacji w roku 1806 zgodnie twierdzili, że region ten jest zróżnicowany nie tylko pod względem językowym, czy gospodarczym (włoskojęzyczne wybrzeże żyjące z handlu i rybołówstwa i słowiańskojęzyczny interior w którym dominowało pasterstwo), ale wręcz cywilizacyjnym⁵. Owo postrzeganie różnic cywilizacyjnych, a w szczególności przekonanie o zacofaniu gospodarczym tradycyjnego wołoskiego pasterstwa transhumancyjnego i prymitywizmie społeczności, które się nim parały, stawały się niekiedy wymówką dla administratorów francuskich, tłumaczących się swym położeniem ze złego stanu lokalnej gospodarki⁶. Już wcześniej, w czasach panowania weneckiego powstały różnorakie projekty rozwoju gospodarczego Dalmacji w duchu fizjokratycznym, a większość z nich była też znana nowym władzom francuskim, które współpracowały z lokalnymi elitami. Jednakże implementacja upraw nowych roślin (np. ziemniaka), czy wprowadzenie na szerszą skalą krzyżowania ras hodowlanych wymagało czasu⁷, a ściąganie podatków musiało się w warunkach ustawicznie prowadzonych przez Cesarstwo Francuskie wojen odbywać regularnie. Stąd wśród władz francuskich pojawiło się przekonanie, że jedyną formą jakiegokolwiek zdyskontowania finansowego panowania nad Dalmacją będzie konskrypcja wojskowa. W swoich pamiętnikach pierwszy zarządca Prowincji Iliryskich, generał Marmont pisał, że ponieważ lud Dalmacji był „biednym i niezdolnym do dawania pieniędzy, najlepsze, co mogliśmy od niego wziąć, to jak największa liczba żołnierzy, a w tym celu należało wzbudzić w jak największym stopniu ducha wojskowego. (...)”⁸.

⁴ Należy również wspomnieć o wspomnianym wcześniej aspekcie ekspansji mocarstw europejskich na terytoriach Imperium Osmańskiego, ponieważ Prowincje Iliryskie mogły być traktowane jako potencjalna baza dla ewentualnej ekspansji Francuzów na terytoriach Turcji; M. Senkowska-Gluck, Rządy napoleońskie w Ilirii, Wrocław 1980, s. 3, 16–17; O. Varlan, *La France, la Russie et les Balkans. Les plans de partage de l'empire ottoman (1808)* [w:] *Les Provinces illyriennes dans l'Europe napoléonienne*, red. J.-O. Boudon, Paris 2015, s. 29–42.

⁵ W związku z faktem, że dalmatyński interior przeszedł we władanie weneckie z rąk tureckich dopiero w latach 1699 (*Acquisto Nuovo*) i 1718 (*Acquisto Nuovissimo*), w obyczajach lokalnej społeczności wciąż dostrzegano wpływy tureckie, co przekładało się na stwierdzenie, że teren ten był w istocie pograniczem Europy i Azji, dziedzictwa starożytnego Rzymu i plemion barbarzyńskich; W. Sajkowski, *French image of the peoples inhabiting Illyrian Provinces*, Warszawa–Bellerive-sur Allier 2018, s. 200–213.

⁶ Ibidem, s. 168–181.

⁷ Próby wprowadzenia uprawy ziemniaka, czy nowoczesnej hodowli zwierząt były wcześniej podejmowane przez dalmatyńskie elity; D. Božić-Bužančić, *Europski fiziokratski pokret u južnoj Hrvatskoj u drugoj polovici XVIII. Stoljeća*, „Historijski zbornik” 1992, t. 45, s. 111–124.

⁸ „En conséquence, c'est l'autorité militaire qui a d'abord été nécessaire, et elle a dû continuer à régir ce peuple, parce qu'étant pauvre et ne pouvant donner d'argent le meilleur parti qu'on pouvait en tirer était d'obtenir le plus grand nombre de soldats possible, et que, pour cela, il fallait inspirer au plus haut degré,

Wspomniane przez marszałka Marmonta dążenia do „wzbudzenia ducha wojskowego” wśród dalmatyńskich Morlaków należy postrzegać w kontekście wewnętrznym i zewnętrznym. Wewnętrznym, bo zaciąg lokalnej ludności do wojska mógł ją powstrzymać przed buntami, do których z inspiracji rosyjskiej doszło tuż po wkroczeniu Francuzów do Dalmacji w 1806 r.⁹ W dodatku lokalna ludność brała udział w przemyście, który na długiej i górzystej granicy Dalmacji (znajdującej się w dodatku w bliskości granicy morskiej) był niezwykle trudny do powstrzymania¹⁰. Wymiar zewnętrzny dotyczył wspomnianego zdyskontowania ekonomicznego francuskich rządów w regionie przez pozyskanie nowych żołnierzy.

W przypadku Chorwacji, gdzie od wieków istniało osadnictwo wojskowe było to niezwykle proste, wystarczyło po prostu wydać rozkaz do wymarszu oddziałom, co w istocie się wydarzyło: regimenty chorwackie walczyły na przykład w kampanii moskiewskiej roku 1812¹¹. W przypadku Dalmacji było to o wiele trudniejsze, mimo, że propaganda francuska za pośrednictwem oficjalnego dziennika Prowincji Iliryskich, *Télégraphe Officiel*, zapewniała, że było inaczej, malując obraz mieszkańców ochoczo wstępujących do francuskiej armii¹². W rzeczywistości sam proces poboru do wojska, nie przysporzył Francuzom popularności wśród ludności¹³ i nie przebiegał bezproblemowo. W 1811 r. opisując zaciąg wojskowy na terenie dawnej republiki Raguzy, zarządca generalny Prowincji Iliryskich, generał Bertrand pisał do Napoleona:

Pobór do wojska będzie trudny w Raguzie, naród ten, który przez wieki żył w pokoju, pod opieką Turków, nie jest w nastroju wojennym, bliskość Turcji i Albanii ułatwia emigrację, faktem jest, że zaciągi dały więcej marynarzy wrogowi niż Waszej Wysokości. Pierwsze pobory muszą być małe, aby stopniowo przyzwyczaić do nich kraj¹⁴.

Jak widać przy ocenie możliwości zasilenia armii francuskiej nowymi żołnierzami brano pod uwagę względy historyczne i związane z nimi usposobienie ludności. Parę

à toute la population, l'esprit militaire” — A.-F.-L. Vieusse de Marmont, *Mémoires du Duc de Raguse: de 1792 à 1832: imprimés sur le manuscrit original de l'auteur*, Paris 1857, t. 3, s. 484–485.

⁹ Ch.-N. d'Anthouard, *Milan le 4 octobre 1806 à 11 heures du matin*, Archives Nationales, AF 1713 IV.

¹⁰ H.-G. Bertrand, *Conscrits pour les Régiments Dalmates, Au Vice-Roi, Trieste, le 28 Mars 1812*, Archives Nationales 390 AP 17, s. 146.

¹¹ P. Boppe, *La Croatie militaire, 1809–1813. Les régiments croates à la Grande Armée*, Paris–Nancy 1900, s. 95–118; 119–130, 134–140, 141–152.

¹² *Télégraphe Officiel*, 20.02.1811.

¹³ F. Bundy, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French empire 1809–1813*, New York–London 1987, s. 413.

¹⁴ „La conscription se fera difficilement à Raguse, ce peuple qui depuis des siècles était en paix, sous la protection des Turcs, n'a pas l'humeur guerrière, le voisinage de la Turquie et de l'Albanie facilite l'émigration, il est de fait que les levés ont donné plus des marins qu'à V. M. Les premières levées doivent être peu considérables pour y accoutumer insensiblement le pays”; H. G. Bertrand, *A l'Empereur, Trieste le 12 décembre 1811*, Archives Nationales 390 AP/17, s. 101.

lat wcześniej w równie krytyczny sposób pisano o zaciągniętych do francuskiej marynarki Morlakach, którzy zbiegali do dalmatyńskiego interioru przy pierwszej możliwej okazji¹⁵. Z powodu opisanych trudności tym łaskawszym okiem spoglądali Francuzi na sposób organizacji pogranicza wojskowego w Chorwacji i zastanawiali się nad jego rozszerzeniem na dalmatyńską część Prowincji Iliryskich.

Koncepcja organizacji pogranicza wojskowego w Dalmacji była wcześniej wdrażana przez Wenecjan, jednak kiedy Francuzi przybyli na tereny spostrzegli jedynie zręby organizacji wojskowej (na której czele stali tzw. *colonelli*)¹⁶, gdyż Wenecjanie wykorzystywali już istniejące więzi społeczne, jak instytucja braterstwa krwi (*pobratime*)¹⁷, czy tradycyjną wołoską organizację katunową¹⁸, nie potrafiąc przekształcić pasterzy w regularne wojsko, jak uczynili to Austriacy. W tym zakresie system wenecki był w dużej mierze kontynuacją dawnej organizacji tureckiej funkcjonującej na tym terenie do przełomu XVII i XVIII w.¹⁹, co zostało zauważone przez francuskich obserwatorów stwierdzających, że dowódcy oddziałów wciąż byli zwyczajowo nazywani arambaszami²⁰.

Oficerowie francuscy, którzy przybyli do Dalmacji, na ogół doceniali wojowniczy charakter jej mieszkańców. Według pułkownika Mathieu Dumasa mieszkańcy dalmatyńskiego interioru posiadali takie cnoty jak „brak zepsucia, waleczność, dążenie do chwały, upodobanie odznaczeń (...)”²¹. Pięć lat później zarządca generalny Prowincji Iliryskich, generał Bertrand, w liście do cesarza zachwalał wojskowe umiejętności ludności Dalmacji: „Dalmatyńczyk jest z natury wojowniczy, uzbrojony po zęby jak Turcy, lubi strzelać i bardzo dobrze broni wybrzeża przed napadami

¹⁵ Ch.-N. d'Anthouard, *Milan le 4 octobre 1806*.

¹⁶ M. Dumas, *Rapport de général Mathieu Dumas (2 cahiers, 5 et 37 pages, avec un état des revenus du royaume de Dalmatie)*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre 1M 1617, s. 23.

¹⁷ W. Bracewell, *Frontier blood-brotherhood and the Triplex Confinium [w:] Constructing border societies on the Triplex Confinium: International Project conference papers 2 "Plan and practice: how to construct a border society? The Triplex Confinium c. 1700–1750" (Graz, december 9–12, 1998)*, red. D. Roksandić, N. Štefanec, Budapest 2000, s. 29–45.

¹⁸ Katuny, czyli duże korporacje pasterskie, opierające się na więzach krwi i posiadające patriarchalną strukturę z wojewodą na czele; M. Luković, *Sezonowe migracje pasterzy na Balkanach: charakter, historia, transformacje*, „Res Historica” 2015, t. 40, s. 78–79.

¹⁹ Na temat pokrywania się oddziałów tureckich martolosów z poszczególnymi katunami pisała między innymi D. Caciur: D. Caciur, *Considerations regarding the status of the Morlachs from the Trogir's hinterland at the middle of the 16th century: being subjects of the Ottoman empire and land tenants of the Venetian Republic*, „Res Historica” 2016, t. 4, s. 107.

²⁰ *Rapport au général Molitor (23 pages et 2 tableaux, dont l'un daté du 28 février)*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre, 1M 1617, s. 2.

²¹ „Cette nation est à la vérité, sans culture mais elle n'est point corrompue, elle est brave, sensible à la gloire, aimant la distinction” M. Dumas, *Rapport de général Mathieu Dumas (2 cahiers, 5 et 37 pages, avec un état des revenus du royaume de Dalmatie)*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre 1M 1617, s. 23.

z morza”²². To przekonanie o naturalnej wojowniczości mieszkańców Dalmacji, widoczne w świadectwach Dumasa i Bertranda, zdaje się wpisywać w obraz Morlaków funkcjonujący w literaturze francuskiej już od drugiej połowy XVII wieku²³. W raporcie Bertranda pojawia się jednak również wątek Turków, których w kontekście umiejętności wojskowych zestawiano z ludnością zamieszkującą dalmatyński interior. Jest wielce prawdopodobne, że wspominając o pokrewieństwie dwóch sąsiadujących ze sobą grup wymienionych w raporcie francuski wojskowy miał na myśli konflikty, które były immanentną cechą pogranicza dalmatyńsko-bośniackiego, a które z pewnością miały wpływ na umiejętności militarne ludów zamieszkujących ten obszar. Przypuszczenie to staje się jeszcze bardziej prawdopodobne w kontekście opisu Chorwacji Wojskowej, sporządzonego przez francuskiego oficera służącego w Prowincjach Iliryskich, a cytowanego przez Jeana-Baptiste’a Bretona de La Martinière’a, w którym podkreślono, że burzliwa rzeczywistość pogranicza imperium habsburskiego i osmańskiego sprawiała, że mieszkańcy tego obszaru byli z natury wojowniczy²⁴.

Warto zwrócić uwagę na przyczyny takiego, a nie innego postrzegania związków morlacko-tureckich, jeśli chodzi o kwestie wojskowe. W istocie populacja pogranicza dalmatyńsko-bośniackiego stanowiła pewną całość. Francuscy obserwatorzy zwracali uwagę na to, że wojenne usposobienie Morlaków było konsekwencją ich ustawicznych walk z Turkami, ale za tym drugim terminem mogli się również kryć Morlacy. Wołoskie populacje w czasach nowożytnych ustawicznie migrowały przez granicę wenecko-turecką, nierzadko ich letnie pastwiska znajdowały się po jednej jej stronie, a zimowe po drugiej. Ten aspekt transgraniczności związany ze specyfiką gospodarki transhumancyjnej miał również swoje odbicie w wymiarze wojskowym. Te same katusze wołoskie służyły często zarówno dla Turków, jak i Wenecjan, oraz Austriaków, co ciekawe więzy krwi nierzadko łączyły grupy po obu stronach granicy, co mogło skutkować przypadkami dywersji²⁵.

Z kolei francuskie uwagi o naturalnym „wojowniczym usposobieniu” ludności pogranicza, które miały być rzekomo wynikiem nieustannych konfliktów w tym obszarze należy również rozpatrywać w kontekście specyfiki działań wojennych, które prowadziła Turcja na swoich północno-zachodnich rubieżach. Nie polegała ona jedy-

²² „Le Dalmate est naturellement guerrier, armé jusqu’au dents comme les Turcs ses voisins il aime à bruler de la poudre et défend fort bien le côte contre les débarquements partiels”; H.-G. Bertrand, *Observations sur la Dalmatie, A l’Empereur, Trieste le 12 Décembre 1811*, Archives Nationales 390 AP/17, s. 104.

²³ Wzmianka o wojowniczej naturze zawsze uzbrojonych Morlaków pojawiła się już w opublikowanym po raz pierwszy w 1678 roku dzienniku podróży Jacoba Spona i George’a Whelera; J. Spon, G. Wheler, *Voyage d’Italie de Dalmatie de Grece et du Levant*, Lyon 1678, t. 1, s. 90–91, 109.

²⁴ B. Hacquet, J.-B. Breton de La Martinière, *L’Illyrie et la Dalmatie ou moeurs, usages et costumes de leurs habitants*, Paris 1815, s. 51–52.

²⁵ D. Vukšić, *Žumberački uskoci: Unijaćenje i odnarođivanje*, Zagreb 2015, s. 84–106; S. Buzov, *Vlasi Istrije na području Sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća*, „Prilozi za orijentalnu filologiju” 1990, t. 40, s. 243–257.

nie na dużych kampaniach, ale przede wszystkim na ustawicznym nękaniu przeciwnika wieloma mniejszymi wypadami przeprowadzanymi na przykład przez opłacanych wojewodów wołoskich²⁶. Dokładnie w ten sam sposób walczyli Morlaczy opłacani przez Wenecjan, którzy za rajdy na terytoria tureckie połączone z grabieżą wypłacali gratyfikacje (zdaniem niektórych źródeł były one wypłacane na podstawie dostarczonych tureckich głów)²⁷. Taki nieregularny sposób walki, jakże różny od europejskiej sztuki wojennej był postrzegany jako ściśle związany z charakterem mieszkańców, a nie wynik szkolenia wojskowego.

Warto również zaznaczyć, że rzekome podobieństwo między Morlakami a Turkami może być postrzegane również w kontekście oceny tureckiej sztuki militarnej w dobie Oświecenia. Już w *Listach Perskich* Monteskiusza Turcja przedstawiona została jako chylące się ku upadkowi, zacofane państwo i ów obraz przewijał się również w innych opisach, dotyczących poszczególnych dziedzin funkcjonowania potężnego niegdyś imperium. Zdaniem Charlesa de Warnery, pruskiego pułkownika szwajcarskiego pochodzenia który w roku 1771 napisał przedstawiony Adamowi Czartoryskiemu traktat o potencjale militarnym ludów Turcji Europejskiej, w drugiej połowie XVIII stulecia turecka strategia prowadzenia wojny i uzbrojenie miały nie zmienić się od czasów Sulejmana Wspaniałego²⁸. Oznacza to więc, że postrzeganie sposobu, w jaki walczyli wołoscy pasterze i zestawienie go ze sztuką wojenną Turcji mogło mieć również pejoratywny wydźwięk.

Chociaż Morlaczy zdawali się być urodzeni do walki, to brak przeszkolenia wojskowego był postrzegany jako przeszkoda dla szerszego zdyskontowania ich potencjału (na przykład poza terytorium Dalmacji). Stąd w dokumentach pozostawionych przez administrację francuską natrafic można na liczne uwagi na temat potencjalnego wyszkolenia wojskowego wołoskich pasterzy z dalmatyńskiego interioru. Anonimowy autor *Mémoire en abrégé sur la Dalmatie*, raportu datowanego najprawdopodobniej na pierwsze lata obecności Francuzów w Dalmacji, potwierdził, że Dalmatyńczycy odznaczeni byli duchem bojowym, ale powinni przejść odpowiednie szkolenie wojskowe, które „zwykle stokrotnie zwiększa odwagę wieśniaków”²⁹. Tak więc, nawet jeśli Morlaków uznawano za dobrych żołnierzy, to problem ich zdyscyplinowania nadal uważano za kluczowy dla wykorzystania ich potencjału militarnego.

Takie spostrzeżenie było charakterystyczne również dla wcześniejszej perspektywy zarządców Dalmacji, z czasów, gdy należała ona do Wenecji. Ciągłość między weneckimi i francuskimi próbami wykorzystania ludności pogranicza dalmatyńskiego do celów militarnych jest widoczna na przykładzie projektów reformy dalmatyń-

²⁶ G. Rothenberg, *The Origins of the Austrian Military Frontier in Croatia and the alleged treaty of 22 December 1522*, „The Slavonic and East European Review” 1960, t. 38, s. 493–498.

²⁷ W. Sajkowski, *Obraz ludów bałkańskiego wybrzeża Adriatyku we Francji epoki Oświecenia*, Poznań 2013, s. 129–130.

²⁸ Ch. de Warnery, *Remarques sur le militaire des Turcs et des Russes*, Breslau 1771, s. 3, 21.

²⁹ *Mémoire en abrégé sur la Dalmatie*, Service historique de la Défense, Département de l’armée de terre 1M 1611, s. 4.

skiego pogranicza autorstwa pułkownika Antonio Zulattiego. Za rządów weneckich był on jednym z *colonelli* odpowiedzialnych za ochronę granicy, a sam przedstawiał się jako osoba dobrze znająca Morlaków (możliwe, że sam był Słowianinem pochodzącym z dalmatyńskiego interioru)³⁰. Przygotował on swój własny projekt reformy systemu obrony wojskowej w Dalmacji, gdy ziemia ta była rządzona przez Wenecjan³¹, a kiedy stała się ona częścią napoleońskiego królestwa Włoch, próbował przekonać do swoich pomysłów nowe władze w dokumencie *Mémoire du colonel des Dalmates, M. Zulatti, sur la réforme et le règlement des Morlaques dans la province de Dalmatie*, datowanym na 15 marca 1806 r.³² Zulatti drobiazgowo opisał proponowany przez siebie, nowy podział wojskowy Dalmacji i przedstawił różne funkcje, jakie powinni pełnić oficerowie. Efektem wdrożenia jego projektu miał być system, który nie obejmowałby tylko spraw związanych ze służbą wojskową, ale z całością funkcjonowania społeczeństwa, wzorem pogranicza chorwackiego³³. Realizacja jego projektu miałaby doprowadzić do utworzenia „armii żołnierzy cywilnych”, która funkcjonowałaby na terenie całej Dalmacji: „Aby to ciało było energiczne i utrzymywało się w duchu porządku i zjednoczenia, uważam, że powinno funkcjonować zgodnie z zasadami dyscypliny wojskowej, a jednocześnie angażować jednostki poprzez perspektywę awansu (...)”³⁴. Zulatti wielokrotnie podkreślał w swoim tekście, że przez długi czas dowodził Morlakami i jak nikt inny zna problematykę, której poświęcony był jego projekt. Według jego opinii oddziały Morlaków, które miały być zarządzane według jego projektu, mogły przewyższyć swoim potencjałem militarnym każdą piechotę liniową³⁵.

Punkt widzenia Zulattiego, który dostrzegwał potencjał militarny Morlaków, ale uzależniał jego wykorzystanie od zdyscyplinowania wołoskich społeczności i stworzenia dalmatyńskiego odpowiednika chorwackiego pogranicza wojskowego, był podzielany przez Francuzów. Pierwszy zarządca Prowincji Iliryskich, generał Marmont, zachwalał koncepcję zarządu wojskowego, według którego zorganizowano chorwac-

³⁰ S. Şipoş, *A Forgotten Minority: the Morlachs of Dalmatia in a Memorandum of Colonel Antoine Zulatti (1806)* [w:] *The Image of Central and Eastern Europe Borders in foreign travellers' narratives. Dalmatian Vlachs (Morlachs) in a manuscript from 1806*, Cluj-Napoca 2015, s. 11–12.

³¹ F. Paladini, *Un caos che spaventa: poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*, Venezia 2002, s. 415–416; S. Şipoş, *A Forgotten Minority*, s. 11–12.

³² A. Zulatti, *Mémoire du colonel des Dalmates, M. Zulatti, sur la réforme et le règlement des Morlaques dans la province de Dalmatie, Zara, 15 mars 1806*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre 1M 1591, s. 13.

³³ *Ibidem*, s. 19–21.

³⁴ „Si je n'ai bien développés mes idées sur l'établissement du corps des militaires civils que je veux diviser dans toutes les parties de la Province; l'on aura compris que l'on doit leurs copier selon mes vues les diverses branches d'administration Morlaque appuyé aux soins d'eux après qu'ils soient traités avec honneur et exactitude. Pour que ce corps puisse être vigoureux et se soutiendra avec un esprit d'ordre et d'union, je crois qu'il faut lui donner les règles de la militaire discipline et en même temps engager les individus par un heureux prospect d'avancement et bien comprendre aux objets de la constitution leur confiée”; *ibidem*, s. 21.

³⁵ *Ibidem*, s. 36.

kie pogranicze, narzekał jednocześnie, że Dalmacja nie jest zorganizowana w ten sam sposób, bo Chorwaci — choć podobni do Morlaków — mieli być o wiele bardziej ucywilizowani od nich³⁶. Uwagi zarządców Prowincji Iliryskich, Marmonta, czy Bertranda, którzy sygnalizowali konieczność zdyscyplinowania Morlaków nie miały więc jedynie wymiaru praktycznego, dotyczącego zaciągu wojskowego, lecz szerszy, cywilizacyjny.

Podsumowując należy zwrócić uwagę, że krótki okres francuskich rządów w Dalmacji zaowocował analizami dotyczącymi możliwości wykorzystania potencjału militarnego pasterzy wołoskich, które stanowią swego rodzaju podsumowanie wszystkich wcześniejszych rozważań dotyczących tego problemu. Francuscy zarządcy Prowincji Iliryskich zapanowali bowiem nad terenami, na których tradycyjne powinności wojskowe osadników wołoskich (będące częścią systemu prawa wołoskiego) były wykorzystywane w bardzo różny sposób. W istocie wiele przywołanych uwag zawiera w sobie szerszy rys historyczny dotyczący ewolucji społeczności wołoskich na pograniczu Dalmacji, Bośni i Chorwacji, lecz co istotne, opis ten poddany jest wartościowaniu.

Uznanie dla systemu austriackiego systemu pogranicza, który zmuszał ludność wołoską do odejścia od tradycyjnej struktury społecznej i transhumancji, nagana dla weneckiej kontynuacji praktyk tureckich (oparcie obrony pogranicza na katunach wołoskich, nieudane próby zwalczania tradycyjnego pasterstwa) były na pewno motywowane kwestiami praktycznymi, lecz te refleksje szły w parze z utrzymanymi w duchu Oświecenia rozważaniami o cywilizacji i postępie. Populacja interioru mogła być określana mianem prymitywnej i nieoświeconej społeczności, nieskorej do wprowadzenia jakichkolwiek innowacji, które podniosłyby dalmatyńską gospodarkę z zapaści. W tym kontekście planowane reformy wojskowe mogły w jakimś sensie uzupełnić te braki, kompensując nierentowność utrzymania prowincji możliwością pozyskania rekrutów.

³⁶ A.-F.-L. Viesse de Marmont, *Croatie Croatie militaire: mémoire sur les régiments frontières*, Archives Nationales 138AP/149, dossier 1.

BIBLIOGRAFIA

- Anthouard Charles Nicolas de, *Milan le 4 octobre 1806 à 11 heures du matin*, Archives Nationales, AF 1713 IV.
- Bertrand Henri-Gatien, *A l'Empereur; Trieste le 12 décembre 1811*, Archives Nationales 390 AP/17, s. 101.
- Bertrand Henri-Gatien, *Conscrits pour les Régiments Dalmates, Au Vice-Roi, Trieste, le 28 Mars 1812*, Archives Nationales 390 AP 17, s. 146.
- Bertrand Henri-Gatien, *Observations sur la Dalmatie, A l'Empereur; Trieste le 12 Décembre 1811*, Archives Nationales 390 AP/17, s. 104.
- Blažević Z., *Triplex Confinium — liminal spaces of transculturation and hybridization in the Early Modern Period* [w:] *Die Erschließung des Raumes*, red. K. Friedrich, Wiesbaden 2014, s. 741–756.
- Boppe Paul, *La Croatie militaire, 1809–1813. Les régiments croates à la Grande Armée*, Paris–Nancy 1900.
- Božić-Bužančić Danica, *Europski fiziokratski pokret u južnoj Hrvatskoj u drugoj polovici XVIII. stoljeća*, „Historijski zbornik” 1992, t. 45, s. 111–124.
- Bracewell Wendy, *Frontier blood-brotherhood and the Triplex Confinium* [w:] *Constructing border societies on the Triplex Confinium: International Project conference papers 2 “Plan and practice: how to construct a border society? The Triplex Confinium c. 1700–1750”* (Graz, december 9–12, 1998), red. D. Roksandić, N. Štefanec, Budapest 2000, s. 29–45.
- Bundy Frank, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French empire 1809–1813*, New York–London 1987.
- Buzov Snježana, *Vlasi Istrije na području Sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća*, „Prilozi za orijentalnu filologiju” 1990, t. 40, s. 243–257.
- Caciur Dana, *Considerations regarding the status of the Morlachs from the Trogir's hinterland at the middle of the 16th century: being subjects of the Ottoman empire and land tenants of the Venetian Republic*, „Res Historica” 2016, t. 4, s. 95–110.
- Dumas Mathieu, *Rapport de général Mathieu Dumas (2 cahiers, 5 et 37 pages, avec un état des revenus du royaume de Dalmatie)*, 1806, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre, 1M 1617.
- Luković Miloš, *Sezonowe migracje pasterzy na Balkanach: charakter, historia, transformacje*, „Res Historica” 2015, t. 40, s. 61–95.
- Markulin Nikola, *Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji i Boki od 1700. do 1718. godine*, „Povijesni prilozi” 2016, t. 51, s. 159–194.
- Marmont A.-F.-L. Viesses de, *Croatie Militaire: mémoire sur les régiments frontières*, Archives Nationales, Site Pierrefitte-sur-Seine 138AP/149, dossier 1.
- Mémoire en abrégé sur la Dalmatie*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre 1M 1611.
- Mirdita Zef, *Vlasi u historiografii*, Zagreb 2004.
- Novello Elisabetta, *Crime on the border: Venice and the Morlacchi in the eighteenth century* [w:] *Constructing border societies on the Triplex Confinium: International Project conference papers 2 “Plan and practice: how to construct a border society? The Triplex Confinium c. 1700–1750”* (Graz, december 9–12, 1998), red. D. Roksandić, N. Štefanec, Budapest 2000, s. 57–73.
- Paladini Filippo, *Un caos che spaventa: poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*, Venezia 2002.
- Rapport au général Molitor (23 pages et 2 tableaux, dont l'un daté du 28 février)*, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre, 1M 1617.
- Sajkowski Wojciech, *French image of the peoples inhabiting Illyrian Provinces*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2018.
- Sajkowski Wojciech, *Obraz ludów bałkańskiego wybrzeża Adriatyku we Francji epoki Oświecenia*, Poznań 2013.

- Šarić Marko, *Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt*, „Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša” 2010, t. 6, nr 1, s. 55–94.
- Šarić Marko, *Vlasi na tromedi: suživot u sukobima u raničnim društvima i kulturama Morlakije (16.–17. stoljeće): doktorski rad*, Zagreb 2010.
- Senkowska-Gluck Monika, *Rządy napoleońskie w Ilirii*, Wrocław 1980.
- Şipoş Sorin, *A Forgotten minority: the Morlachs of Dalmatia in a memorandum of Colonel Antoine Zulatti (1806)* [w:] *The Image of Central and Eastern Europe borders in foreign travellers' narratives. Dalmatian Vlachs (Morlachs) in a manuscript from 1806*, Cluj-Napoca 2015, s. 7–38.
- Spon Jacob, Wheler Georges, *Voyage d'Italie de Dalmatie de Grece et du Levant*, Lyon 1678.
Télégraphe Officiel, 20.02.1811.
- Varlan Olivier, *La France, la Russie et les Balkans. Les plans de partage de l'empire ottoman (1808)* [w:] *Les Provinces illyriennes dans l'Europe napoléonienne*, red. J.-O. Boudon, Paris 2015, s. 29–42.
- Vukšić Dragan, *Žumberački uskoci: Unijaćenje i odnarođivanje*, Zagreb 2015.
- Warnery Charles de, *Remarques sur le militaire des Turcs et des Russes*, Breslau 1771.
- Wolff Larry, *Venice and the Slavs: the discovery of Dalmatia in the age of Enlightenment*, Stanford 2001.
- Zulatti Antonio, *Mémoire du colonel des Dalmates, M. Zulatti, sur la réforme et le règlement des Morlaques dans la province de Dalmatie, Zara, 15 mars 1806*, 1806, Service historique de la Défense, Département de l'armée de terre, 1M 1591.

